

« zurück blättern vor »

GMACH subst. m., ab 1393. 1) ‘Wohnung, Zimmer, Raum; auch Höhle’ – ‘mieszkanie, pokój, pomieszczenie; też jaskinia’: (1393) 1870–1880 KodUniw I 15, STP *Cum omnibus mansiunculis vlg. gmachi, intra eosdem parietes muratos factis et fiendis.* ○ (15. Jh.) 1875 OrtCel 4, STP *Gmachi uel chysche edificia.* ○ 1535 BielŻyw 108, SPXVI *wiele też rzeczy iest ktorych żony potrzebią, Rucho drogie, srebro, złoto, perły, dziewki szaty, pośtowie, gmachy ofobne y piękne malowanie.* ○ (1551) 1564 Biel.Kr. 518, L *Skoro wszedł na zamek, zaraz mu gmach ukazano, w którym z jednym sługą zostać musiał.* ○ 1561 1.Leop.Reg. 18 33, L *Zasmucił się Dawid, wstąpił do gmachu na bronę, i płakał tam.* ○ 1564 Maćz 490c, SPXVI *Vestiarium. Szatownia / komorá / álbo kownátá / álbo ynşzy gmách do chowánia szat.* ○ 1583 KochJez A3v, SPXVI *Táki więc przez dáchówkę wpadşy piorun ślepy / Wşyřtkié gmáchy pobiega y pokryté śklepy.* ○ 1600 KlonWor 21, SPXVI *Gdy komu záiął byđto do onego gmáchu / Nie śmiał żaden iść zá nim od wielkiego řtráchu.* ○ (1601) 1618 Petr.Ek. 14, L *Chowanie domowych rzeczy różnych gmachów potrzebuje, iako szat, chleba, piwa, mięsa.* ○ 1647 Lib.Hor. 42, L *Podźwa do gmachu Wenery řkrytego.* ○ [LBel.] 1693 Woyna Lust 283-4, PUZ *Co zágmáchy chcecie w domu mieć? – (SŁA), STP, SPXVI, MAĆZ, ČN, TR, L, SWIL (prze.), SW (m. u.), LSP, DOR (daw.).* 2) ‘großes, prachtvolles Gebäude; auch übertr.’ – ‘duży okazały budynek; też przen.’: 1558 GliczKsiąż P7v, SPXVI *To rozumyem / gdy rzekł yeřli gładką poymiesz / do řtányeřz řpolney to yeřt / nye tylko řoby / ále y inřřem / rozumyeyąc to / że gładkořć s cnotą w jednym gmáchu zgodzić řie nye mogą.* ○ 1566 RejPos 162v, SPXVI *A co náđ nawyřřze / iżeř iuř pewien onego gmáchu řwego á pokoiu řwego / po tych wşyřtkich niebeřpieczeńřtwiech řwiátá tego / ná mieyřcu onym wdzięcznym w przybytku Abráánowym.* ○ 1572 BudBib Prov 7/27, SPXVI *Drogi do grobu dom iey / z řtěpuiące do gmáchow řmierci.* ○ 1592 LatHar 111, SPXVI *áby [...] nie przyleciał [...] řzátan do [...] gmáchu řercá twego.* ○ (†1696) 1747 Pot.Jow. 85, L *W tym řwiata řzerokiego gmachu.* ○ 1778 Kras.Pod. 2 169, L *Postrzegłem opodał gmach okazały; powiadano mi, iż to dom znacznego Pana.* ○ 1780 Włodek SŁ, MAY *gmach – dom, budynek; teraz řię bierze za wielkie budowanie.* ○ (vor 1792) 1951 Kit. Opis 522 *Jeżeli był gmach wielki, zwat się pałacem, bądź murowany, bądź drewniany, gdy miał wedle siebie oficyny.* ○ (1817) 1930 Fredro A.Intr. 11, DOR *W przyjemnym połoženiu... na ustroniu řwiata... miłřza od pysznych gmachów jeřt pasterřka chata.* ○ 1823 G 380-2, SJAM *Widziałem pysznych Krzyżaków warownie [...] A przecieź mniéřsze od Witolda gmachu.* ○ (1845) o. J. Rzew.H.Listop. II 393, DOR *Całe rusztowanie, na którym się wznosi gmach religii, niczym nie jeřt, tylko obawą řmierci.* ○ †1872 Pol., SW *Tam*

nie bliyszczą pyszne gmachy, ale za to duże chaty. o 1882–1883 Smolka Szkiice I 186, DOR *Na gruncie unii kościelnej stawał w myśli Witolda wspaniały gmach olbrzymiego państwa słowiańskiego.* o vor 1900 Chm., Sw *Na katolicyzmie grunt położyć, na którym wznieść ś. miał G[mach] przyszłości.* o (†1925) 1950–1952 Reym.Now. IV 93, DOR *W olbrzymim dziedzińcu pod czteropiętrowymi gmachami kłębił się tłum.* o 1951 Wyg.Jel. 6, DOR *Byli pierwszy raz w życiu w tym rozległym gmachu z mnóstwem drzwi, korytarzy, widnych pokoi, wysokich okien.* – SPXVI, CN, L, LSP, DOR. **3)** ‘großer Gegenstand, Mensch usw.’ – ‘duży przedmiot, człowiek itd.’: 1769–1777 Zab.6 111, L *Gdyby woda była trochę rzadsza, nie mogłaby utrzymywać gmachow pływających, które okrętami zowią.* o (vor 1792) 1951 Kit.Opis 517 *Rogówka była to spodnica z płótna, na trzech obręczach z wielorybiej kości obszyta [...] ku ostatnim latom panowania Augusta III te gmachy zawadzające w całe zostały zarzucone.* o 1829 Moraw., Sw *Stał na jego granicy kredens, G[mach] drewniany.* o vor 1900 Sw *To G[mach] stół, człowiek.* – L, SWIL (fig.), Sw, LSP. **4)** ‘eine große Anzahl von etw.’ – ‘duża ilość czegoś’: (1853–1855) 1900 Kaczk.Swaty 124, DOR *Ot! karczmisko jakieś murowane, w której [w którym] gmach miejsca dla koni i wozów, ale tylko dwa apartamenta mieszkalne.* o †1887 Krasz., Sw *Czy to tak łatwo? to tu G[mach], panie, tu i miesiąc siedzieć mało, żeby A,B,C ś. nauczyć.* o †1896 Kaczk., Sw *Po krużgankach, po oknach G[mach] ludzi.* o [LBel.] vor 1900 Sw *G[mach] pieniędzy, roboty.* – Sw, LSP, DOR (fraz. daw.). o **Etym:** mhd. *gemach* subst. n. (m.), ‘Zimmer, Wohnung, Haus’, LEX, nur für Inh. 1, 2. o **Komp:** *piramid-gmach* subst. m., ‘ein pyramidenförmiges Gebäude’, bel. seit †1887, Sw, zuerst geb. Sw. o **Der:** *gmaszek* subst. m., 1558 GliczKsiąż K6, SPXVI *Ale zaś gdy domą z yednym sie preceptorem w izdepce albo w yákim gmáfzku záuwarfsy vczyć będzie / nyewyem by sie tám stąd ku czemu dobremu godzić mogł.* o 1566 RejPos 79, SPXVI *A thu dopirko w imię jego ochędózysz przybytek twoy / á fláchetny gmáfzek cnotliwego fumnienia swoiego.* o 1595 SkarKaz 161a, SPXVI *Nigdy się wráć do grzechu / nigdy tu iuż do gmáfzku tego nieprzyziaciel twoy nie przystąpi.* o [LBel.] 1609 Warg.Wal. 27, L *Ow gmaszek, w którym dopiero wieczerał, obalił się.* Zuerst geb. MAČZ, nur für Inh. 1, 2, 3; *gmaszysty* adj., [hapax] 1791–1792 Przyb.Milt. 223, L *Pałac to ieft światła gmaszyftéy przestżeni.* Zuerst geb. L, nur für Inh. 3; *gmaszysko* subst. n., ‘augmentativ zu *gmach*’, 1903 Berent Próchno 220, DOR *Nie ciebie mi, Zosiu, potrzeba, ale jakiegoś gmaszyska wiedzy i nauki, abym mógl w cieniu tej piramidy odpocząć choć na chwile.* o (1924) 1936 Żer.Przep. 34, DOR, zuerst geb. DOR, nur für Inh. 2, 3. ❖ Zunächst in der mittelalterlichen deutschen Bedeutung ‘Zimmer, Wohnung, Haus’ entlehnt. Inhalt 3 und 4 sind eigene polnische Entwicklungen. Bereits 1780 bei Włodek Sł, MAY wird die Bedeutung ‘Wohnung, Zimmer, Haus’

als veraltet bezeichnet, denn “jetzt wird *gmach* für ein großes Gebäude verwendet” (s.o.). Die Bedeutung ‘g r o ß e s Gebäude’ liegt den weiteren Entwicklungen zugrunde: 1) Übertragung dieser Raumvorstellung auf unbegrenzte reale und auf spezielle Räume wie den Körper als ‘Wohnung der Seele’ usw., dann (Inhalt 3) auf etwas Großes, aber Konkretes wie z.B. Schiffe (vgl. frz. *bâtiment* ‘großes Gebäude → ‘Schiff’) usw. Die Ableitung *gmaszek* kann nach dem Vorbild von mhd. *gemechelîn* (GRIMM 4, 3135), nhd. *gemächlîn* (ibid. 3140) entstanden sein.

« zurück blättern vor »